

MAKK FERENC

Etelközi magyarok francia forrásban

A magyar kalandozásokkal kapcsolatban számos kérdés vetődik fel a hazai és a külföldi történetírásban. Az első probléma mindjárt magával az elnevezéssel függ össze. A 'kalandozás' szó (amelyet egyébként a külföld nem ismer) a reformkor szülötte. Ekkoriban az elődök X. századi katonai portyáit kalandos vállalkozásoknak, amolyan hétvégi fegyveres kirándulásoknak tekintették, holott a valóságban ezek a katonai akciók – miként azt ma látjuk – Európa fejlett vidékeit sújtó zsákmányszerző hadjáratok voltak.

Azután sajtóságos az is, hogy nálunk a kalandozás szó, ill. a kalandozások kora kifejezés csak a magyar történelemmel kapcsolatban használatos, más népek históriájára vonatkozóan nem fordul elő. Pedig a kalandozó hadjáratok nem magyar specialitások. Őseinkhez hasonlóan más népek is kalandoztak, azaz más népek (pl. a germánok, szlávok, hunok, avarok, arabok, normannok, besenyők) is vezettek különböző régiók ellen zsákmányoló hadjáratokat, amelyek éppen olyan dúlással, pusztítással jártak, mint a magyarok fegyveres portyái. Nem véletlen tehát, hogy mialatt Észak-Itália templomaiban gyakran hangzott el a fohász: „A magyarok nyilaitól ments meg, Urunk, minket!”, azon idő alatt Észak-Franciaország normannoktól fenyegetett lakói leggyakrabban azt kérték Istenüktől, hogy: „A normannok haragjától ments meg, Urunk, minket!”.

Míg korábban azt vallották, hogy elődeink kalandozó vállalkozásai csak a honfoglalás után indultak meg, ma már jól ismert az, hogy a magyarok legalább a 830-as évektől kezdődően részt vettek zsákmány- és fogolyszerző katonai hadjáratokon, amelyek teljesen csak 970-ben szűntek meg.

Az írott forrásokban számon tartott első kalandozások egyikéhez, a 862-es hadjáratához fűződik jelen írásunk.

A szakemberek előtt jól ismert az, hogy a török 'onogur' szóból származó 'Ungri' népnév, amely a középkorban kiváltképpen használatos volt a magyarok

megjelölésére, már a 862. évi események kapcsán olvasható a franciaországi Szent Bertin kolostor latin nyelvű évkönyvében. Az évkönyv (*Annales Bertiniani*) 862 és 882 közti részét az a Hinkmar írta, aki 845-től 882-es haláláig reimsi érsekként a Nyugati Frank Birodalom (Franciaország) legmagasabb vezető köreihez tartozott. A nemzetközi szakirodalom kiváló történeti műnek tekinti Hinkmar munkáját, amely a tárgyalt korszakra nézve „a legértékesebb kútfőnek” számít. Azaz elsőrendű történeti forrásról van szó. Értékét az is növeli, hogy íróműhelyében az érsek a friss ismeretek birtokában – lehetőség szerint – naponként diktálta a scriptoroknak műve újabb és újabb részleteit.

Írásunk tárgya azon kérdés vizsgálata, hogy vajon a Szent Bertin évkönyvben található Ungri (Vngri) elnevezés a magyarokat jelöli, vagy sem. Másként megfogalmazva: a francia évkönyv forrása-e a korai (IX. századi) magyar történelemnek avagy nem, miután más magyar vonatkozású adata nincs, csak az Ungri népnév?

A Szent Bertin évkönyv a 862-es évnél – egyebek mellett – a következőket írja: „Dani magnam regni eius [sc. Ludovici regis Germaniæ; kiegészítés: M. F.] partem cede et igni ustantes praedantur. Sed et hostes antea illis populis inexperti qui Vngri uocantur regnum eius depopulantur.”

Az idézett részlet első mondata természetesen a dánokra utal. A második mondatot, éppen az 'Vngri' (= Ungri) miatt a magyar és a külföldi kutatók túlnyomó többsége Pray György 1761-es állásfoglalása óta a magyarokra vonatkoztatja, és a szöveget úgy értelmezi, hogy 862-ben, amidőn a dánok támadták és pusztították Német Lajos országa (=birodalma, királysága) nagy részét, az ottani népek számára korábban ismeretlen ellenségek, akiket magyaroknak hívnak, ugyancsak pusztították a király országát, Németországot. E szakemberek szerint tehát a részlet második mondatában szereplő Ungri (Vngri) népnév a magyarokat jelöli, s ez a 862-es adat az első eset arra, midőn az Ungri népnév írott, kortárs latin forrásban a magyarok megnevezésére szolgál.

A Szent Bertin kolostor évkönyvének idézett passzusát azonban az elmúlt száz évben három nagy kritikai támadás is érte. 1898-ban Mátyás Flórián, 1987-ben Ungváry Jenő, 1998-ban pedig Róna-Tas András részesítette e szövegrészlet komoly, érdemi kritikában. Mindhárom szerző bírálatának lényege az, hogy az Ungri népnevet tartalmazó mondat 862-re nézve nem tekinthető a magyar historia forrásának. Mátyás Flórián a bizonyosság szintjén, Róna-Tas pedig a feltéte-

lezés szintjén úgy látja, hogy a kérdéses mondat utólagos (X. századi) hiteltelen interpolatio (azaz kései betoldás), míg Ungváry Jenő szerint a mondat ugyan eredeti szöveg, tehát nem interpolatio, viszont nem a magyarokra vonatkozik, mivel az Ungri ethnonym ezen a helyen nem a magyarok, hanem egy másik nép (mégpedig egy, a Keleti Frank Birodalomban, vagyis a Német Birodalomban élő pannóniai nép) megjelölésére szolgál.

Tanulmányunkban – terjedelmi korlátok miatt – csak Ungváry Jenő nézetének bírálatára, azaz cáfolatára szorítkozunk, mivel úgy véljük: ha be tudjuk bizonyítani azt, hogy a kérdéses mondat Hinkmartól, a kortárs szerzőtől származó eredeti szöveg, tehát nem utólagos interpolatio, s benne az Ungri népnév 862-re vonatkozóan a magyarok elnevezésére szolgált, akkor ezáltal Mátyás Flórián és Róna-Tas András felfogását is cáfolni fogjuk. 1997-es dátummal jelent meg a Magyar Nyelvben Ungváry Jenő tanulmánya, amely kifejezetten a Szent Bertin Évkönyv kérdéses mondatával foglalkozik. Ungváry azt a kérdést vizsgálta, hogy a qui Ungri uocantur mellékmondat a hostes... in experti (ismeretlen ellenségek), avagy az illis populis (azon népek) kifejezésre vonatkozik-e. S valóban, a szöveg értelmezése szempontjából ténylegesen ez az alapvető kérdés! A kétféle értelmezés ugyanis lényegesen eltér egymástól, és jelentősen befolyásolja az Ungri népnév jelentését. Miután Ungváry vizsgálatából kiderült, hogy nyelvtanilag-grammatikailag a relatív mondat mindegyik említett kifejezéssel kapcsolatba hozható, s így a kérdés nyelvtanilag nem dönthető el, ezért tartalmi elemzés révén kísérelte meg a probléma eldöntését. Tartalmi elemzése szerint a dánok pusztításairól tájékoztató mondattal párhuzamba állítható az ismeretlen ellenség dúlásairól szóló mondat. S mivel Ungváry értelmezésében a dánok esetében minden korabeli olvasó számára világos volt, hogy a dánok észak felől támadták a Német Királyságot, ezért úgy véli: nyilvánvalóan az ismeretlen ellenség esetében is a második mondatban az évkönyvíró szintén megadta azt: hol, mely területen támadta és dúlta fel az ismeretlen ellenség a Német Királyság földjét. Ungváry éppen ezért úgy fogalmaz, hogy a kérdéses területet, azaz a támadás helyét az évkönyvíró éppen az Ungri népnévvel, és ezen keresztül az Ungri nevű nép által lakott – a Keleti Frank (=Német) Birodalomhoz tartozó – pannóniai területtel hozta az olvasó tudomására. Szerinte csupán ily módon tekinthető a mondat értékes információnak, egyébként nem. Vagyis Ungváry okfejtésében a qui Ungri uocantur mellékmondat az illis pop-

ulis kifejezésre vonatkozik, s annak az Ungri nevű pannóniai népnek a megnevezésére szolgál, amelynek földjét – a Német Birodalom részét képező – Pannóniában az Ungri nép számára ismeretlen ellenség feldúlta. E pannóniai nép létezése mellett tanúskodik Ungváry szerint egy 860-as német uralkodói oklevél Wangari (=Ungri?) adata is, amely a mai Burgenland vidékére utal.

Ungváry tehát az Ungri népvét nem a magyarokra, hanem pontos, közelebbi etnikai azonosítás nélkül egy – a birodalomban élő – pannóniai népre vonatkoztatta, és emiatt természetesen a mondat tartalmát sem hozta kapcsolatba a magyarsággal. Ezáltal pedig felfogása szerint a Szent Bertin évkönyv megszűnt a magyar történet forrása lenni. Ezt világosan kifejezi a szövegíró általa adott fordítása is: „A dánok az ő [=Lajos király; kiegészítés: M. F.] országa nagy részét öldökléssel és tűzzel pusztítva zsákmányolják. De olyan ellenség is dúlja az ő országát, amelyik ezelőtt azon népek számára, akiket ungroknak neveznek, ismeretlen volt”.

Mi azonban úgy véljük, hogy Ungváry szövegértelmezése teljesen téves. Először is elhibázott és erőltetett az a párhuzam, amit ő a két mondat (ti. a dánok támadása és az ismeretlen ellenség támadása) között felállított. Szerintünk ugyanis a tényleges párhuzam a két mondat között éppen abban van, hogy Hinkmar egyik esetben sem közölte a támadás pontos földrajzi helyét, irányát. Nem közölte ezt az érsek egyszerűen azért, mert nyilvánvalóan ő maga sem tudta. Ennélfogva Ungváry következtetése is téves és erőltetett. Hiszen a messzi távolból ténylegesen honnan tudhatta volna Hinkmar reimsi érsek azt, hogy egy – az Ungváry által feltételezett – birodalmi nép (ti. az ún. pannóniai Ungri nép) számára ki volt 862-ben ismert ellenség, ill. ki volt ismeretlen ellenség? Ezt nyilván csak a feltételezett Ungri nép tudhatta, de Hinkmar nem!

A továbbiakban Hinkmar nyelvhasználata (usus scribendi) vizsgálata révén filológiai érvekkel azt fogjuk bizonyítani, hogy a qui Ungri vocantur mellékmondat a hostes inexperti (=ismeretlen ellenségek) kifejezésre vonatkozik (s nem az illis populus kifejezéssel áll közvetlen kapcsolatban). Először is: véleményünk szerint az illis populus esetében a brachylogium (rövidítéses mondat szerkesztés) egyik megjelenési formájáról lehet beszélni, amely – mint nyelvi-stilisztikai fogás – különben az évkönyv szövegében másutt is megtalálható, tehát jellemző Hinkmar érsek egyéni írói stílusára. Konkrétan ez azt jelenti, hogy a szerző – miután mind az illis populus kifejezés előtti mondatban, mind

pedig az utána következő szövegrészben is – használja a regnum főnevet, emiatt a rövidség kedvéért az illis populus mellett eltekintett a regnum megfelelő alakjának (regni; sing. Gen.) újabb kiírásától, de az valójában oda értendő. Azaz értelmileg arról van tehát szó, hogy a keleti frank területekre zúduló ellenség általában véve a megtámadott német birodalom (regnum) népei számára volt ismeretlen, amely népeket összefoglalóan soha senki sem nevezett Ungri-nak, eszerint viszont a qui Ungri vocantur nem az illis populusra vonatkozik, hanem a hostes inexperti kifejezésre, és így az Ungri név az addig ismeretlen támadó nép jelölésére szolgált.

Másodszor: megerősíti e következtetést a populus szó használata is. Megállapítható ugyanis, hogy Hinkmar érsek a nép jelentésű populus főnév használatában egyértelműen és következetesen járt el. A reimsi főpap a népnevek (pl. Bulgari, Frisii) mellett a populus szót egyes számban használja. Három esetben azonban a populus szó többes számban, ill. többes számú értelemben fordul elő, mégpedig két esetben: amikor vagy a Nyugati Frank, vagy a Keleti Frank Birodalom több népéről beszél a szerző, ami érthető, hiszen etnikailag mindkét frank állam heterogén összetételű, soknemzetiségű ország volt. Minthogy elemzett mondatunkban a birodalmi eseményekkel kapcsolatban a populus ugyancsak többes számban olvasható (s a többes számra az egész szövegben ez a harmadik példa), nyilvánvaló: ebben a harmadik esetben is a többes szám miatt a populus főnév a Keleti Frank Birodalom több (ill. valamennyi) népére vonatkozik. Viszont a feltételezett pannóniai Ungri nép – ha a valóságban létezett is – csak egy volt a keleti frank állam sok népe közül. Egyetlen birodalmi nép neve pedig nem utalhat a német királyság több (valamennyi) népére! Ebből pedig értelemszerűen megint csak az következik, hogy a szövegben az Ungri népnév nem egy feltételezett birodalmi etnikumot jelöl, hanem az ismeretlen ellenség megnevezése volt.

Harmadszor: a relatív mondatok esetében is következetesen járt el Hinkmar a többértelműség elkerülése és az egyértelműség biztosítása érdekében. Ebből fakad az, hogy a vonatkozó névmás (pl. qui 3) következetesen és rendre a közvetlenül előtte (ill. a hozzá közelebb) levő szóra utal, azzal áll szoros kapcsolatban. A pronomen relativum következetes használata alapján világos, hogy a qui Ungri vocantur mellékmondat a hozzá közelebb álló inexperti (= 'ismeretlenek' értelmű) szóra, s nem a távolabb levő populus (= 'népek' jelentésű) szóra vonatkozik. Ebből pedig ismét csak az következik,

hogy az Ungri népnév a birodalom népei számára a támadó és addig ismeretlen ellenség megnevezésére szolgált.

Hangsúlyoznunk kell: magától értetődően ismeretlen ellenségnek a birodalmi népek számára a birodalomban vagy annak közvetlen közelében élő nép nyilván nem tekinthető, hiszen a birodalomban vagy annak szomszédságában élő népeket jól ismerték. Ismeretlen ellenségként csak a Keleti Frank Királyságtól földrajzilag távolabbi nép jöhet számításba, amely azonban katonai akciói révén képes volt elérni távoli lakhelyéről is a német területeket. E történelmi-földrajzi feltételeknek pedig az ekkor (862-ben) már Etelközben élő magyarság teljes mértékben megfelelt, ráadásul az 'Ungri' népnév a szlávok révén par excellence használatos volt e korban a magyarok jelölésére.

Mindez azt jelenti, hogy a Szent Bertin évkönyv kiállta a kritikák próbáját. Azaz a 862-es évnél szereplő Ungri ethnonym – a következetes nyelvhasználat tanúságai alapján Hinkmar érsek eredeti lejegyzésében – az etelközi hazájukból német területek ellen kalandozó hadjáratot vezető magyarságot jelölte. Azaz e forrásban az Ungri ethnonym az etelközi magyarok neve volt, s nem egy pannóniai onogur (Wangari; Ungri?) etnikum elnevezésére szolgált. Ily módon szerintünk is – a hagyományos felfogásnak megfelelően – a francia évkönyv változatlanul a korai magyar történelem hiteles, értékes s egyben a legrégebbi keletkezésű forrásának minősül.

Irodalom

DEVISSE, J.: *Hincmar. Archevêque de Reims (845–882)*. I-II. Genève, 1976.

GRAT, F. – Vielliard, J. – Clemencet, S.: *Annales de Saint Bertin*. Paris, 1974.

KIRÁLY P.: A VII-IX. századi Ungarus, Hungar, Hunger, Hungarius, Onger, Wanger személynevek.

Magyar Nyelv, (83) 1987. 162–180., 314–331.

KRISTÓ Gy.: *Hungarian History in the Ninth Century*. Szeged, 1996.

MAKK F.: *Egy őstörténeti kézikönyv margójára*. Aetas, 1997/2-3. sz. 161–188.

MAKK F.: *A magyarok Ungri nevéről*. Szolnoki Tudományos Közlemények, I. Szolnok, 1998. 94–101.

MÁTYÁS F.: Chronológiai bírálat egy honfoglalás előtti magyar hadjáratról.

Németországban. *Akadémiai Értesítő* (1898) 382–387.

RÓNA–TAS A.: *Folytassuk a vitát!* *Aetas*, 1998/2-3. sz. 216–226.

RÓNA–TAS A.: *A honfoglaló magyar nép*. Budapest, 1996.

SCHRÖRS, H.: *Hinkmar, Erzbischof von Reims*. Freiburg, 1884.

UNGVÁRY J.: „...qui Ungri uocantur.” *Magyar Nyelv*, (93) 1997. 441–446.

WAITZ, G.: *Annales Bertiniani. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum*.

Hannoveræ et Lipsiæ, 1883.

Eredeti megjelenés:

Szent Gellért vértanúságának 950. évfordulóján. Szeged, 1998. Belvedere Kiskönyvtár 11. 73–83.